

İNFORMASIYA CƏMIYYƏTİNDƏ DÖVLƏTİN DEMOQRAFİK SİYASƏTİ

Son dövrlərdə global proseslər içərisində demoqrafik problem özünəməxsus yer tutur. Bu problem öz aktuallığı ilə müxtəlif elm sahələrini təmsil edən mütəxəssislərin daim diqqət mərkəzində saxlanılmaqdadır. Sosial-demoqrafik proseslərin effektiv şəkildə tənzimlənməsi, əhali məskunluğunun və sakinliyinin səmərəli şəkildə formalaşdırılıb inkişaf etdirilməsi müasir demoqrafik siyasətin başlıca hədəfidir. Bu prosesdə informasiya-kommunikasiya amili mühüm, bir sıra hallarda, məhz həlledici rol oynayır. Müvafiq inkişaf hədəfinə uyğun olaraq, aşağıdakı vacib məsələlərin ardıcıl, məqsədyönlü həlli zərurəti ortaya çıxır:

- 1) demoqrafik siyasətin konseptual əsaslarının işlənilməsi;
- 2) əhali məskunluğu və sakinliyi sistemi barədə genişləndirilmiş informasiya-məlumat bazasının formalaşdırılması;
- 3) məskunluq və əhali sakinliyi sisteminin dövlətin, ölkənin ümumi maraqları, sosial-iqtisadi rifahı çərçivəsində inkişaf etdirilməsi;
- 4) məskunluğu və sakinliyi optimal, məqsədyönlü şəkildə həyata keçirməklə yoxsulluğun aradan qaldırılması.¹

Sözügedən vəzifələrin həlli müstəqillyimizin bərpasından sonra Azərbaycan Respublikasının demoqrafik siyasətinin mühüm prioritetlərinə çevrilmişdir. Mövcud prioritetlərin uğurla gerçəkləşdirilməsi üçün müasir demoqrafik şəraitin müqayisəli təhlili kifayət qə-

---

¹ Azərbaycan Respublikasında demoqrafik və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı. Bakı, 2004. <http://www.e-qanun.az/framework/5685>

dər önəmlidir. Burada sosial-iqtisadi və demoqrafik proseslərin qarşılıqlı əlaqə mexanizmi obyektiv şəkildə qiymətləndirilməsinin vacibliyi ortaya çıxır. Bununla bağlı dövlət səviyyəsində qəbul edilən mühüm konseptual sənədlərdən biri 11 noyabr 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında demoqrafik və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı”dır.¹

Demoqrafik siyasət doğum, ölüm, ailə, nikah, əhalinin sağlamlığının mühafizəsi və möhkəmləndirilməsi, əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluğu, həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, miqrasiya və s. bu kimi məsələləri əhatə edir. Bu siyasətin səmərəli həyata keçirilməsində geniş, dolğun əsaslandırılmış, operativ yenilənən, obyektiv informasiya bazasının mövcudluğu mütləq şərtidir. Xüsusən, informasiya amilinin cəmiyyətin bütün sferalarına nüfuz etdiyi bir şəraitdə sosial-demoqrafik proseslərin idarə olunmasında informasiya təminatının, xüsusən, təhlil xarakterli informasiyanın rolu mühümdür. Demoqrafik siyasətdə başlıca məqsəd sosial-demoqrafik hadisələrə təsir göstərən ən əhəmiyyətli, vacib amilləri nəzərə almaqdır. Digər vacib vəzifə cəmiyyətin və onun hər bir üzvünün mənafeyinə uyğun olan, əhalinin normal təkrar istehsalı prosesini təmin edən şəraitin yaradılması, təmin edilməsidir.²

Demoqrafik siyasət ümumilikdə əhalinin yerləşməsi, yerdəyişməsi, təkrar istehsalı proseslərinin dövlət və cəmiyyət səviyyəsində tənzimlənməsini əhatə edir. Başqa sözlə, bu prosesləri dövlət qurumları və digər sosial institutlar məqsədyönlü şəkildə idarə edirlər. Aydın ki, dünyada təzahür edən demoqrafik inkişaf təmayülləri ölkəmizə də əhəmiyyətli təsir göstərir. Belə olan halda respublikamızda demoqrafik vəziyyətin sistemli, proqnostik təhlili böyük aktualıq kəsb edir, bu sahədə bilavasitə informasiya amili ilə şərtləndirilən bəzi mühüm tendensiyalara nəzər yetirmək zərurəti yaranır.

---

¹ Azərbaycan Respublikasında demoqrafik və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı. Bakı, 2004. <http://www.e-qanun.az/framework/5685>

² Azərbaycan Respublikasının Demoqrafik İnkişaf Konsepsiyası. Bakı, 1999. http://e-qanun.az/alpidata/framework/data/5/f_5277.htm

Demoqrafik proseslərdə insan amili insan inkişafı göstəriciləri ilə sıx bağlıdır. Burada əsas meyarlardan biri layiqli yaşayış standartları göstəricisidir. Sosial-iqtisadi inkişaf nəticəsində əhalinin rifahı əmək potensiallarından səmərəli istifadə edilməklə məşğulluq səviyyəsi, işləyənlərin məhsuldarlığı, əhalinin gəlirləri, iş şəraiti və digər amillər, həmçinin ölkənin hər bir vətəndaşının ehtiyaclarını nəzərə almaqla dövlətin gəlirlərinin bölüşdürülməsi sisteminin səmərəliliyi ilə müəyyən olunur. İnsan inkişafının demoqrafik aspektləri əhalinin sağlamlığı, ömür uzunluğu, əhalinin yaşlaşması, doğum, reproduktiv sağlamlıq və digər geniş sahəli məsələləri özündə cəmləşdirir.¹

Hazırda dünyada əhalinin say tərkibinin, inkişaf təmayüllərinin, bu prosesdə informasiya amilinin rolunun qiymətləndirilməsi, proqnozlaşdırılması üçün müxtəlif iqtisadi-riyazi modellər tətbiq olunur. Yeni informasiya texnologiyaları bu imkanları daha da genişləndirir və informasiya təminatının dərinləşdirilməsini, sistemli şəkildə əsaslandırılmasını şərtləndirir. Mühüm iqtisadi, sosial-demoqrafik göstəricilərin informasiyalaşdırılması, modelləşdirilməsi və proqnozlaşdırılması üçün indi çoxsaylı mürəkkəb təhlil, ölçmə, hesablama modelləri mövcuddur. Məsələn, PROST(Pension Reform Options Simulation Toolkit)- pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsini və islahat alternativlərinin təhlili üçün imitasiya modelini ifadə edir. Müvafiq model Dünya Bankı tərəfindən işlənilib hazırlanmış və təkmilləşdirilmişdir. PROST sistemi demoqrafik prosesləri aşağıdakı istiqamətlərdə təhlil etməyə imkan verir:

- əhalinin yaş-cins tərkibi;
- əhalinin sayı, doğumu, ölümü;
- pensiya sisteminin vəziyyəti, maddi təminatı;
- həyat cədvəlləri, həyatın gözlənilən ömür uzunluğunu;
- mühüm demoqrafik göstəricilərin əmsalları,

---

¹ <http://www.al.undp.org/content/dam/azerbaijan/docs/publications/sustainabledevelopment/HDtextbook/8.pdf>

- mövcud islahat variantlarının müxtəlif effektivliyi və s.¹

Əhali sayının, demoqrafik proseslərin proqnozlaşdırılmasında PROST modeli ilə yanaşı, SPSS proqram paketi də geniş tətbiq edilir. Xatırladaq ki, SPSS proqram paketi ən müxtəlif sosial tədqiqatların nəticələrinin ümumiləşdirilməsində, qiymətləndirilməsində fəal istifadə olunur və bu cəhətdən, həm sosial araşdırmaçılar, həm də demoqraflar arasında yetərincə populyardır. Proqramdan istifadə edərkən əhalinin sayının proqnozlaşdırılması üçün əsas statistik mənbə kimi demoqrafik statistik göstəricilər (əhalinin ümumi sayı, doğulan və ölənlərin sayı, təbii artım və əhalinin ölkə daxili və ölkə xarici miqراسiyası və s.) önə çəkilir. Əhalinin sayının, tərkibinin dəyişməsi prosesinin proqnozlaşdırılması zamanı bazis dövrünün uzunluğu və proqnozlaşdırma dövrü xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.²

İnformasiya amili cəmiyyətdə demoqrafik baxımdan, gender balansının qorunmasına və möhkəmləndirilməsinə də həlledici təsiri göstərir. Azərbaycana münasibətdə bir neçə il əvvəl müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən bir sıra iradlar, tənqidlər səsləndirilirdi. Məsələn, doğulacaq uşağın cinsinə görə seçimlə bağlı 1829 sayılı AŞPA Qətnaməsi (201-ci) Azərbaycan da daxil olmaqla bir sıra ölkələri hədəfə almışdı. Qətnamədə bu ölkələrdə doğulan uşaqların cinsə görə nisbətinin pozulmasının “narahatlıq doğuran səviyyəyə çatması” vurğulanırdı. Azərbaycan hökuməti vəziyyəti araşdırmaq və müvafiq zəruri tədbirləri hazırlayıb həyata keçirmək üçün beynəlxalq qurumlarla birlikdə dərinləşdirilmiş sosial tədqiqatlar mexanizmini gerçəkləşdirmişdir. Belə ki, doğulan uşaqların cins nisbətini pozulmasına zəmin yaradan mexanizmlərin keyfiyyət və kəmiyyət əsaslı tədqiqatı BMT-nin Əhali Fondu ilə Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən 2012-ci ildə həyata keçirilmişdir. Sözügedən tədqiqatda doğulan

---

¹ Xumar Əliyeva. Modelləşdirmə məsələləri və Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyətin modelləşdirilməsində informasiya texnologiyalarının rolu. Bakı, 2015. http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/aliyeva_xumar.pdf

² Qloballaşma mühitində milli iqtisadi inkişaf modelin formalaşması və inkişafı problemləri. Bakı, 2010, s.7-15.

uşaqların cins nisbətinin pozulmasına dair müvafiq dövlət müdaxiləsinin edilməsi üçün bir sıra tövsiyələr işlənib hazırlanmış və təqdim olunmuşdur.¹

Demoqrafik informasiya - əhalinin mövcud durumunun, hərəkətinin və gələcək demoqrafik vəziyyətin əsas parametrlərinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə qiymətləndirilməsinə söykənir, müvafiq məlumat bazasını əhatə edir. Demoqrafik informasiyanın başlıca vəzifələri əhalinin sayında, strukturunda və yerləşdirilməsində baş verən dəyişikliklərin proqnozlaşdırılmasıdır. Demoqrafik hadisələr, bir qayda olaraq, fasiləsiz baş verir, nisbi sabit inkişaf dinamikasını əks etdirir. Proqnozlaşdırma əhalinin vəziyyəti və hərəkət göstəriciləri, dinamikası, ictimai-iqtisadi inkişafın dəyişikliklərinin keyfiyyətli və miqdar göstəriciləri əvvəlcədən əsaslandırılmış məlumat almaq imkanını verir, proseslərin formalaşmasının perspektivlərini, onların təkamülündə mühüm dəyişiklikləri proqnostik şəkildə qiymətləndirməyə imkan yaradır. Bir sıra sosial-iqtisadi hadisələrin öyrənilməsində ümumi olan kəmiyyət metodlarından fərqli olaraq, demoqrafik metodlar bilavasitə əhalinin strukturunu, dinamikasını öyrənməyə yönəlmişdir. Bu mənada, demoqrafik tədqiqatların əsasını demoqrafik yekunların əhalinin təkrar istehsalına tətbiqində əhalinin sayını, yaxud koqortanı artıran (doğum, nikah) və onu azaldan (ölüm, boşanma) demoqrafik hadisələrə görə öyrənilməsi üsulları təşkil edir. və onların intensivliyinə koqortanın yaş funksiyası və ya demoqrafik funksiya kimi baxılır.²

Müasir dövrdə dünya ölkələri üzrə fəal əhalinin əsas tərkibi 25-64 yaş qrupuna aid edilir. Bununla yanaşı, dünya ölkələri üzrə orta ömür uzunluğu 68 yaş təşkil edir. Aparılan tədqiqatlara əsasən, dünyanın 20 ölkəsinin əhalisi tədricən azalmaqdadır. Azərbaycanda əhalinin illik orta artım sayının getdikcə azalması nəzərə çarpsa da, əhalinin ümumi sayı nəzərəçarpacaq dərəcədə artmaqda davam edir.

---

¹ Təhməz Təhməzov. Əhalinin təbii artımına gender disporsiyasının təsiri. Bakı, 2017.

² Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan əhalisi, Bakı, 2017.

Azərbaycanda ölümün səviyyəsi dünya ölkələri ilə müqayisədə nisbətən aşağı və sabit səviyyə ilə ifadə edilir. Lakin müəyyən demoqrafik göstəricilər üzrə qismən narahatedici əlamətlər mövcuddur. Bu narahatlıq nəzərə alınmazsa və ya qabaqlayıcı hər hansı tədbir görülməzsə, doğulan uşaqların sayında cins nisbətinin pozulması (gender disproporsiyası) baş verə bilər. Ölkəmizdə əhalinin təbii artımında kişilər 53,2%, qadınlar isə 46,8%; doğulanların ümumi sayında nisbi göstərici kişilər üçün 53,2%, qadınlar üçün isə 46,8%; müvafiq olaraq ölüm göstəricisi kişilər üçün 53,3%, qadınlar üçün isə 46,7% təşkil etmişdir. Digər tərəfdən, əhalinin təbii artımında cinslər arasındakı fərq də azalmağa başlayır. 1990-cı ildə hər iki cins üzrə doğulanda gözlənilən orta ömür uzunluğu 71,1 yaş, qadınların doğulanda gözlənilən orta ömür uzunluğu 74,8 yaş, kişilərin isə 67,0 yaş sayına bərabər olmuşdur.¹

2000-ci ildə isə əvvəlki illərdən fərqli olaraq, hər iki cins üzrə doğulanda gözlənilən orta ömür uzunluğu 71,8 yaş, qadınlarda 75,1 yaş, kişilərdə isə 68,6 yaş sayına bərabər olmuşdur. 2015-ci il üzrə bu göstərici hər iki cins üzrə doğulanda gözlənilən orta ömür uzunluğu 75,2 yaş, qadınların doğulanda gözlənilən orta ömür uzunluğu 77,6 yaş, kişilərin isə 72,7 yaş sayı təşkil etmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, demoqrafik informasiya əhalinin sayı və onun ayrı hissələri haqqında məlumatların əldə edilməsi üçün istifadə olunur. Doğum və ölümlərin, nikahların və boşanmaların gələcək miqdarı, zamanı, əhalinin sayı və strukturu, bunun sosial inkişafa təsiri və s. bu kimi məsələlər barədə dəqiq, dolğun, proqnozlaşdırıla bilən məlumatların əldə edilməsi demoqrafik proseslərin səmərəli tənzimlənməsi baxımından olduqca vacibdir. Onun köməyi ilə əmək resurslarının proqnozunu vermək, əmək fəaliyyətinə yararlı əhalinin yaş-cins, maarifləndirici və peşə-ixtisas strukturlarının gələcək sayını müəyyən etmək mümkündür. Bu, əmtəə və xidmətlərlə bağlı əhalinin müxtəlif sosial-demoqrafik qruplarının ehtiyaclarını müəyyən etməyə imkan verir və istehlak qruplarının dinamikasının

---

¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan əhalisi, Bakı, 2017.

informasiya üçün marketingdə geniş istifadə olunur. Demografik sferada ətraflı informasiya təminatı sosial sferanın obyektlərinin yerləşdirilməsini planlaşdırmağa imkan verir. Bunlara uşaq bağçaları, məktəblər, xəstəxanalar və s aiddir. Bu məlumatlar sosial təminat üzrə xərclərin informasiyalaşdırılmaları əsasını təşkil edir.¹

Aparılan təhlillərə əsasən, dünyada və Azərbaycanda orta ömür uzunluğu artır və bu səbəbdən hər iki cins üzrə artım dinamikası müşahidə edilir. Araşdırmalar göstərir ki, bütün canlılarda və ya bioloji varlıqlarda olduğu kimi, insanlarda da genetik xüsusiyyətlərin də öz rolu vardır. Aparılan bir sıra genetik araşdırmaların nəticələrinə əsaslanaraq, qeyd etmək olar ki, qadınlar kişilərə nisbətən uzunömürlü sayılırlar.

Statistik məlumatlara görə, əhalinin ümumi sayı 1926-cı ildə 2313,7 min nəfər, 2016-cı ildə bu göstərici 9705,6 min, 2018-ci ildə isə bu göstərici 1338,7 min nəfər təşkil etmişdir. Bu da böyük artım deməkdir. Digər göstəricilərə əsasən, kişilərin sayı müxtəlif illər üzrə dəyişir. Qadınların isə kişilərə nəzərən artımı daha çox müşahidə olunmaqdadır. Statistika görə, hazırda Azərbaycanda 116 oğlan uşağına 100 qız uşağı düşür. Müqayisəli təhlil apardıqda görünür ki, respublikada 1975-1980-ci illərdə yeni doğulan uşaqların cins nisbəti pozulmamışdır. 1990-cı ildən başlayaraq, cins nisbətində pozulma müşahidə olunmuşdur, 1998-ci ildən isə cins nisbətinin pozulması hallarının artması tendensiyası özünü göstərir.²

Doğulan uşaqların cins nisbətinin pozulmasının qarşısı alınmazsa, gələcəkdə bu, qadınların sayının daha da azalmasına səbəb olacaq və nəticədə gender disproporsiyasının yaranması qaçılmaz olacaq. Bununla bağlı Azərbaycanda müxtəlif sosial-demografik tədqiqatlar aparılmışdır. 2013-2058-ci illər üçün Azərbaycan Respublikası əhalisinin gözlənilən (proqnoz) sayında 5 illik yaş qrupları üzrə koqort-komponent üsulu ilə aparılmış hesablamalara görə 5 il-

---

¹ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan əhalisi, Bakı, 2018. <https://www.stat.gov.az/source/demography/ap/>

² Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanda qadınlar və kişilər. Bakı, 2013, s.96.

liklər ərzində doğulacaq uşaqların proqnoz sayı aşağıdakı kimi gözlənilir. Proqnozlara görə, 2018-2033-cü illərdə (5 illiklər üzrə) cinsə görə doğulan uşaqların proqnoz sayı tədricən azalacaq, lakin doğulacaq uşaqlar arasında oğlan uşaqlarının sayı yenə üstünlük təşkil edəcək.

Demoqrafik maarifləndirmə baxımından, əhalinin təbii artımına təsir edən amillərdən digəri nikahla izah edilir. Nikah səviyyəsi aşağıdırsa, bu əhalinin artımında dövriliyin təmin olunmasına öz əks təsirini göstərir. Dünyanın bir çox ölkələrində əhali artımının stimullaşdırılması demoqrafik siyasətin tərkib hissəsidir. Əksər hallarda üçüncü və dördüncü uşağın doğulmasının stimullaşdırılması üçün müxtəlif proqramlar reallaşdırılır. Qeyd etmək vacibdir ki, müvafiq proqramlar, əksər hallarda, çoxuşaqlılıq deyil, üçüncü övladın dünyaya göz açmasını dəstəkləyir. Burada üçüncü uşağın dünyaya gəlməsini stimullaşdırmaq üçün müəyyən tədbirlər nəzərdə tutulur.

Beləliklə, XX əsrin son onilliyindən başlayaraq informasiya texnologiyaları ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni və s. sahələri əhatə etməklə cəmiyyətin inkişafına güclü təsir göstərən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Onların təsir dairəsi dövlət strukturlarını və vətəndaş cəmiyyəti institutlarını, iqtisadi və sosial sahələri, elm və təhsil, mədəniyyəti və bütövlükdə insanların həyat tərzini əhatə edir.

Açar sözlər: *informasiya cəmiyyəti, demoqrafiya, demoqrafik siyasət, proqnozlaşdırma, ailə, nikah, doğum.*

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

РЕЗЮМЕ

Демографическая политика включает такие вопросы, как рождение, смерть, семья, брак, защита и здоровье населения, занятость трудоспособного населения, повышение уровня жизни, миграция и т.д. Необходимым условием для эффективной реализации этой политики является наличие широкой, всеобъемлющей, разумно обновленной объективной информационной базы.

Основной целью демографической политики является учет наиболее важных, необходимых факторов, оказывающих влияние на социально-демографические события.

Демографическая политика как правило охватывает регулирование размещения населения, его перемещения, а также процессы воспроизводства на государственном и общественном уровнях. Другими словами, этими процессами управляют государственные органы и другие социальные институты.

Ключевые слова: *информационное общество, демография, демографическая политика, прогнозирование, семья, брак, рождаемость.*

**STATE DEMOGRAPHIC POLICY IN THE
INFORMATION SOCIETY**

ABSTRACT

Demographic policy includes such issues as birth, death, family, marriage, protection and health of population, employment of able-bodied population, increase of life standard, migration etc. The existence of a broad, all round, expediently renewed, objective informative base is a necessary condition for efficient realization of this politics.

The main goal of demographic policy is an account of the most important compulsory factors and influencing on socio-demographic events.

Demographic policy embraces the facts of processes of reproduction on a state and public level. In other words, the processes are regulated by the state bodies and other social institutions.

Keywords: *information society, demography, demographic policy, forecasting, family, marriage, fertility.*